

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ MALİYYƏ
TƏŞKİLATLARI İLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ**

İxtisas: 5310.01 – Dünya iqtisadiyyatı

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **İsmayılova Amirə Cabbar qızı**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Dünya iqtisadiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Mübariz Məmmədhüseyn oğlu Bağirov

Rəsmi opponətlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Səfər Həsən oğlu Pürhani

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ələsgər Bərxudar oğlu Səriyev

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Elnur Kərim oğlu Əlizadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində
İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət
göstərən ED 1.11 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

**UMUMİ
ŞÖBƏ**

imza

Əməkdar elm xadimi
iqtisad elmləri doktoru, professor
Yadulla Həmdulla oğlu Həsənlı

Dissertasiya şurasının
elmi katibi.

imza

iqtisad elmləri namizədi
Rəşad Aktiv oğlu Hüseynov

Elmi seminarın
sədri.

imza

iqtisad elmlər doktoru, professor
Müşfiq Yelmar oğlu Quliyev

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

Mövzunun aktuallığı. Araşdırma və təhlillər göstərir ki, qlobal iqtisadiyyatın inkişafı çoxsaylı amillərdən asılıdır. Bu amillər içərisində mühüm əhəmiyyətə malik olanlardan biri də beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələndir. Bu əlaqələr çoxsaylı parametrlərə malik olan əməliyyatlar vasitəsi ilə, eləcə də müxtəlif alətlər vasitəsi ilə reallaşdırılır.

Ötən əsrin ortalarına yaxın bir dövrdə, daha doğrusu ikinci dünya müharibəsindən sonra formalaşmağa başlayan müxtəlif beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları qloballaşma prosesini şərtləndirən, qloballaşmanı dərinləşdirən və genişləndirən bir xarakterə malik fəaliyyətlə məşğul olurlar. Məhz həmin təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində ölkələr arasında integrasiya və beynəlxalq aləmdə qloballaşma yüksək inkişaf səviyyəsinə qalxmışdır.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın geniş vüsət alması ölkələrin iqtisadi inkişafında formalaşan xarakterik xüsusiyyətlərin biri və bir çox hallarda əsası kimi çıxış edir. Həmin təşkilatlarla ölkələr arasında formalaşan iqtisadi münasibətlərin, əməkdaşlığın sürətlə inkişaf etməsi, yeni xarakter alması, həmin münasibətlərin dərinləşməsi və s. mühüm parametrlərin təsiri altında baş verir. Həmin parametrlərə beynəlxalq münasibətlərdə aparıcı rola malik olan beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının bu və ya digər fəaliyyət istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmasını, eləcə də beynəlxalq münasibətlər sistemində sürətlə dəyişən konyukturanı aid etmək olar.

SSRİ-nin dağılması nəticəsində ölkəmizin müstəqillik əldə etməsi yeni yaranmış ölkə üçün yeni bir sistemə transformasiyanı zərurətə çevirdi. Transformasiyanı reallaşdırmaq üçün müxtəlif istiqamətlərdə çoxsaylı vəzifələri yerinə yetirmək lazım idi. Bunun üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrində tüğyan edən böhranın qarşısını almaq, dağılmış iqtisadi əlaqələri bərpa etmək, hiperinflasiyanı minimuma endirmək, məşğulluq səviyyəsini qaldırmaq, yoxsulluq səviyyəsini aşağı salmaq, ölkə iqtisadiyyatında dayanıqlı vəziyyət yaratmaqla bütün səviyyələrdə yaranmış problemləri aradan qaldırmaq lazım idi.

Qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi küllü miqdarda vəsait tələb edirdi. Həmin dövrdə ölkə büdcəsində vəsaitlər yox dərəcəsində idi. Lakin ölkədə mövcud olan vəziyyət xarici investorlarda ölkəmizə

münasibətdə maraq yaratmırdı. Ölkəmizin iqtisadiyyatında xarici investorlar üçün maraqlı sahə yalnız neft və qaz kompleksi idi.

Xarici investorlarla, ölkələrlə, şirkətlərlə, beynəlxalq maliyyə institutları ilə uzunmüddətli danışıqlardan sonra 1994-cü ilin 20 sentyabr tarixində “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. Bu müqavilənin imzalanması nəticəsində “Neft strategiyası” işə düşdü ki, onun da vasitəsilə ölkəmizə xarici kapitalın axını başladı. Bu müqavilənin şərtləri əsasında reallaşan tədbirlər ölkəmizin iqtisadiyyatının dirçəldilməsində əsaslı rol oynadı. Eyni zamanda müqavilənin imzalanması ölkəmizə beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının da marağını artırdı.

Ölkəmiz müstəqillik əldə edən kimi 1992-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv oldu. Sonra isə Dünya Bankı və onun strukturuna daxil olan təşkilatlarla əməkdaşlığa başladı. Bunlardan başqa ölkəmiz Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə, eləcə də İslam İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə də əlaqə qurdu. Bu təşkilatlarla əməkdaşlığın qurulması ölkəmizin iqtisadiyyatında xeyli müsbət meyllər yaratdı.

Araşdırma və təhlillər göstərir ki, beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələr hər bir ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaqla qlobal iqtisadi proseslərin iştirakçısına çevrilməsinə səbəb olur. Bu isə hər bir dövlət üçün zəruri fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Həmin təşkilatlarla əməkdaşlığın yaradılması və həmin əlaqələrin təkmilləşdirilməsi daimi olaraq aktual problemlərdən biri kimi qarşıda durur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin mahiyyəti və məzmununa, onun iqtisadi inkişafa təsirinə, eləcə də beynəlxalq kapitaldan istifadənin çoxsaylı aspektlərinə həm dünya iqtisadi ədəbiyyatında, həm də Azərbaycan alimlərinin əsərlərində, tədqiqatlarında rast gəlmək olur. Belə ki, klassik iqtisadçılardan A.Smitin, D.Rikardonun, C.Millin, E.Xekşerin, C.Keynsin, C.Qobsonun, A.Marşalın, L.Domarin, A.Valrasın və başqalarının əsərlərində beynəlxalq kapitalın məzmunu, mahiyyəti, nəzəri aspektləri, eləcə də ondan istifadənin sosial iqtisadi nəticələrinə dair geniş tədqiqatlarına rast gəlinir.

Paralel olaraq rus iqtisadçıları olan Q.Samoylovun, A.İ.Dobrininin, İ.Y.Noskovanın, D.Y.Bektenovanın, D.Belousovun,

E.A.Zvonovanın, A.N.Qlinkinin, A.A.Suetinin, Y.A.Kroxinin, O.N.Panfilenkonun, K.Astakovun, A.N.Troşinin, Q.N.Trofimovun, A.N.Barinovun, B.İ.Bolşokovanın, A.S.Bulatovun, R.A.Peroletin, A.P.Vavilovun və başqalarının əsərlərində beynəlxalq kapitalın investisiya, kreditlər, birbaşa investisiyalar formasında ölkələrin iqtisadiyyatında istifadə olunması, onların səmərəliliyi, təbii mexanizmlərinə və s. dair tədqiqatlara rast gəlinir.

Qeyd olunanlarla yanaşı tədqiq olunan problemə dair məsələlərə Azərbaycanlı alim və tədqiqatçıların, o cümlədən N.S.Məcidovun, E.Hacızadənin, F.F.Mustafayevin, Ə.H.Ələkbərovun, F.Ə.Qəmbərovun, M.Məmmədovun, E.İbadovun, İ.A.Kərimlinin, D.Vəliyevin, A.Şəkərəliyevin, F.D.Bağırovun, İ.İ.Məmmədovun və başqalarının əsərlərində rast gəlinir. Qeyd olunan tədqiqatların yüksək dəyərə və əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə alaraq, həm də qeyd etmək lazımdır ki, həmin tədqiqatlarda beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələr kompleks halda tədqiq olunmamışdır. Məhz bu səbəbdən də tədqiqat mövzusu təqdim olunan formada seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycan iqtisadiyyatında dinamik inkişafın, təhlükəsizliyin, iqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, eləcə də strateji layihələrin reallaşdırılmasında beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrdən istifadə olunması mexanizminin qanunauyğunluqlarının xüsusiyyətlərinin nəzəri və metodoloji məsələlərinin araşdırılmasından, ölkəmizin iqtisadiyyatına həmin təşkilatların vəsaitlərinin cəlb olunmasının müasir vəziyyətinin kompleks təhlilinin aparılmasından, həmin təşkilatların vəsaitlərindən istifadənin prioritet istiqamətlərinin və həmin təşkilatlarla əməkdaşlığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün təklif və tövsiyələrin elmi cəhətdən əsaslandırılmasından və s. ibarətdir.

Tədqiqat vasitəsilə qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin vəzifələrə aşağıdakılar aiddir:

- beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin mahiyyətinin açılması, bu münasibətlərin təkamül prosesinin tədqiq olunması;
- beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının formalaşması zəruriliyinin öyrənilməsi;

- Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığının formalaşması şəraitinin öyrənilməsi;
- Azərbaycan beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrin müasir vəziyyətinin geniş təhlilinin aparılması;
- beynəlxalq maliyyə münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması vasitələrinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin cəlb edilən sahələri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini ölkəmizin iqtisadiyyatına beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin cəlb edilməsi, həmin vəsaitlərin idarə edilməsi, həmin vəsaitlərdən istifadə edilən əməliyyatların tənzimlənməsi, həmin vəsaitlər hesabına həyata keçirilən layihələrin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən üsulların, qaydaların, vasitələrin məcmusu, eləcə də bu istiqamətdə formalaşan iqtisadi münasibətlərin məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının və çoxsaylı xarici ölkə alimlərinin sabit, davamlı inkişafın təmin edilməsində beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərindən istifadə mexanizmlərinə, bu prosesin təşkil və idarə edilməsinə, eləcə də tənzimlənməsinə və təkmilləşdirilməsinə həsr olunmuş nəzəri və praktiki məzmunu malik tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tədqiq edilən problemə dair fərman və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Maliyyə Nazirliyinin metodoloji, normativ akt və məlumatları, eləcə də Beynəlxalq Valyuta Fondunun və ölkəmizlə əməkdaşlıqda olan digər beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının və s. illik hesabat göstəriciləri, həmçinin beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin cəlb edilməsini tənzimləyən qanunvericilik və normativ aktlar, monoqrafik tədqiqatlar, çoxsaylı, müxtəlif səviyyəli elmi nəzəri və elmi praktiki konfrans materialları, şəxsi müşahidə

materialları və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrinin təkmilləşməsi istiqamətlərində tədqiqat aparılarkən, onun müasir vəziyyəti təhlil edilərkən, onun səviyyəsi qiymətləndirilərkən tədqiqatın statistik, müqayisəli təhlil, sintez, normativ proqmatik, sistemli kompleks, balans və digər üsullardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin nəzəri və konseptual məsələləri;
- beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın iqtisadi inkişafa təsiri məsələləri;
- Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın əsas istiqamətləri;
- beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri və səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- nəzəri və konseptual yanaşmaların ətraflı təhlili əsasında beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin mahiyyəti açıqlanmış, onun zəruriliyi elmi yanaşmalarla əsaslandırılmışdır;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının formalaşması zəruriliyi sübut olunmuş, onların iqtisadiyyata təsiri səviyyəsinin artırılması istiqamətində təkliflər irəli sürülmüşdür;
- Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrinin formalaşması mühiti təhlil edilmiş, həmin mühiti yaradan amillərin yaratdığı müsbət meyillər müəyyən edilmiş, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir;
- ölkəmizdə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının vəsaitlərindən istifadənin müasir vəziyyəti təhlil olunmuş, təhlillərə əsaslanan qiymətləndirmə aparılmış, həmin vəsaitlərin ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin vəziyyətinə təsiri müəyyən edilmiş, onların yaxşılaşması istiqamətində konkret təkliflər verilmişdir;
- tədqiqatda aparılan təhlil və qiymətləndirmə əsasında beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri müəyyən edilmiş, əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması istiqamətində təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyada aparılan araşdırma və təhlillər vasitəsilə sistemləşdirilən nəzəri və konseptual müddəalar, irəli sürülən təklif və tövsiyyələr respublikamızın iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatlarının vəsaitlərindən istifadə prosesində, onların həm cəlb edilməsində, həm də tənzimlənməsində, eləcə də bu istiqamətdə proqramların hazırlanmasında, proqnozların tərtib olunmasında istifadə oluna bilər.

Paralel olaraq tədqiqatın materiallarından tədris prosesində, daha dəqiq desək, tədrisin bakalavr və magistratura pilləsində tədris olunan “Beynəlxalq maliyyə”, “Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”, “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq maliyyə münasibətləri”, “Beynəlxalq investisiyaların idarə olunması”, “Beynəlxalq kreditləşmə və s. kimi fənnlərin öyrənilməsində əyani vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqui. Dissertasiyanın nəticələri və əsas müddəaları 2018-2024-cü illər ərzində beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli konfrans, simpozium və seminarlarda məruzə olunaraq müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində dərc olunmuş materiallar. Tədqiqat nəticəsində dissertasiya işi üzrə həcmi 4,2 çap vərəqi olmaqla 11 adda elmi məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 11838 işarə, I fəsil 65790 işarə, II fəsil 77451 işarə, III fəsil 47077 işarə, nəticə 9401 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı isə 15116 işarə olmaqla ümumilikdə 230546 işarədən ibarətdir. Dissertasiya işində 10 cədvəl, 1 qrafik, 1 diaqram istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işi şəkillər, cədvəllər, qrafiklər və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 211557 işarədən ibarətdir.

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR:

Müddəa 1. Beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin nəzəri və konseptual məsələləri.

Beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətləri müasir dövrdə iqtisadi inkişafın lokomotivi rolunu oynayır. Bu münasibətlərin mövcudluğu və onun səviyyəsi bir tərəfdən ölkələrarası inteqrasiya proseslərinin xarakterini müəyyən edir, digər tərəfdən isə ölkələrin dinamik inkişafına zəmin yaradır.

Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə və kredit münasibətləri anlayışının mahiyyəti iqtisadi münasibətlərdə özünəməxsus xarakterə malik olan bəzi parametrləri özündə əks etdirir. Bu parametrlərdən biri və ən zəruri olanı ondan ibarətdir ki, maliyyə-kredit münasibətləri özünü istehsal münasibətlərinin üzvi tərkib hissəsi kimi biruzə verir. Yəni bu parametr vasitəsi ilə dövlət və müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında, eləcə də xarici iqtisadi subyektlər arasında pul formasında mövcud olan iqtisadi əlaqələr özünü əks etdirir.

Təhlillər göstərir ki, maliyyə elminin formalaşması, onun inkişafı, təkamülünün mühüm parametrlərini özündə əks etdirən dövrləri iki mühüm mərhələyə ayırmaq olar. Onlardan birincisi Roma imperiyası dövründən başlamış və XX əsrin ortalarına qədər davam etmişdir. Bu dövr ərzində maliyyənin nəzəri aspektləri formalaşmış, nəticədə maliyyənin nəzəri aspektləri formalaşmış, nəticədə **maliyyənin klassik nəzəriyyəsi** meydana gəlmişdir. Həmin dövrlərdə maliyyənin keçdiyi təkamül yolu onun həm elm kimi, həm də bir kateqoriya kimi, həm də dövlətlərin idarə edilməsində ən mühüm alət və vasitə kimi formalaşmasını təmin etmişdir.

İkinci mərhələ ötən əsrin ortalarından başlamış bu günə kimi davam edən bir dövrü əhatə edir. Bu dövrdə maliyyənin ilk mərhələsində formalaşan maliyyənin klassik nəzəriyyəsinin əvəzinə mahiyyət etibarilə yeni xarakter kəsb edən **maliyyənin neoklassik nəzəriyyəsi** formalaşmışdır. Yeni nəzəriyyənin formalaşması ilə xarakterizə edilən yeni mərhələdə maliyyənin klassik funksiyaları dəyişməsə də maliyyələşmə mexanizmlərində bəzi nəzərə çarpan dəyişikliklər özünü biruzə vermişdir. Bunun əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, maliyyənin klassik nəzəriyyəsinin üstünlük təşkil etdiyi dövrlərdə maliyyələşmə məsələlərində üstünlük dövlətə məxsus olduğu halda ikinci nəzəriyyənin mövcudluğu şəraitində maliyyələşmədə dominantlıq özəl sektora aid olur.

Beynəlxalq maliyyə və kredit münasibətlərində, əməliyyatlarında

istifadə edilən vəsaitlərə yanaşmada rus alimləri A.İ.Dobrinin və K.C.Taraseviç qeyd edirdilər ki, dünya təsərrüfatında iqtisadi münasibətlərin əsas formalarından biri kimi çıxış edən beynəlxalq maliyyə və kredit münasibətləri özündə beynəlxalq kapitalın miqراسıyasını, yəni həmin vəsaitlərin bir ölkədən digər bir ölkəyə hərəkətini özündə əks etdirir.

Azərbaycanlı alim E.Hacızadə beynəlxalq maliyyə və kredit münasibətlərində istifadə edilən beynəlxalq kapitalı ölkələrdə iqtisadi artımın və dinamikanın təmin edilməsini şərtləndirən bir amil kimi qiymətləndirərək qeyd edirdi ki, real həyatda həm dövlətlər tərəfindən, həm də iqtisadi subyektlər tərəfindən pul vəsaitlərinin, əlavə resursların cəlb olunması artımla müşahidə edilən dinamik inkişaf üçün səmərəli mənbə yaradır.

Beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkamül mərhələsinin hər birinin təhlili və xarakteristikasının nəzərdən keçirilməsi vacibdir. Bu münasibətlərin **birinci mərhələsi** deyildiyi kimi VIII əsrdən başlayaraq XIX əsrin sonunadək olan bir dövrü əhatə etmişdir. Bu mərhələ öz xarakterinə görə iqtisadi tədqiqatlarda **beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin yaranması və ya kapital ixracının yaranması mərhələsi** adını almışdır. Bu mərhələnin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin mərhələdə maliyyə vəsaitləri yalnız bir istiqamətə hərəkət edir. Yəni vəsaitlər metropoliyalardan müstəmləkə ölkələrə yönəldilmişdir.

Artıq qeyd edildiyi kimi beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkamülünün **ikinci mərhələsi** XIX əsrin sonlarından XX əsrin ortalarına-dək olan dövrü əhatə etmişdir. Bu mərhələ birinci mərhələdən bəzi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənərək daha mütərəqqi bir formaya malik olmuşdur. Belə ki, bu mərhələdə beynəlxalq maliyyə kredit münasibətləri yeni parametrlər ələ alaraq dünya iqtisadiyyatında daha geniş sferaları əhatə etmişdir.

Təhlil edilən ikinci mərhələdə beynəlxalq maliyyə kredit münasibətləri ürə əməliyyatların həcmi kəskin sürətdə artaraq, daimi xarakter almış, prosesin davamlı xarakterinin formalaşmasına əsas yaratmışdır. Tədqiqatlarda rast gəlinəndiyi kimi beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkamülünün ikinci mərhələsi **kapital ixracı mərhələsi** adlanır.

Artıq qeyd olunduğu kimi beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkamülünün üçüncü mərhələsi XIX əsrin ortalarından başlamış bu günə kimi davam edir. Beynəlxalq maliyyə kredit əməliyyatları qarşılıqlı əməliyyatlarda iştirak edən ölkələrin birinin ixracatçı, digərinin idxalçı kimi fəaliyyət göstərməsini təmin edir.

Beynəlxalq maliyyə kredit əməliyyatlarının genişlənməsini şərtləndirə

ən mühüm amillərdən biri Beynəlxalq Maliyyə Kredit təşkilatlarının yaranması və onların genişlənən fəaliyyəti olmuşdur. Bu baxımdan da həmin təşkilatların fəaliyyətinin nəzərdən keçirilməsi tədqiqat üçün vacibdir.

Dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının rolu və əhəmiyyəti getdikcə artır. Bu onların yerinə yetirdikləri funksiya və vəifələri ilə əlaqədardır. Həmin təşkilatların fəaliyyəti bir sıra istiqamətlərdə daha da vacib əhəmiyyətə malik olaraq dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafını şərtləndirirlər. Həmin istiqamətlərə aşağıdakılar aiddir. **Birincisi**, bu təşkilatların fəaliyyəti beynəlxalq valyuta münasibətləri sisteminin fəaliyyətində zəruri sabitliyi təmin edir, eləcə də bu sistemin fəaliyyətində lazımi tənzimləmə prosesini təşkil edir. **İkincisi**, bu təşkilatlar ölkələr arasında beynəlxalq valyuta-hesablaşma münasibətlərinin qaydaya qoyulması üçün baza rolunu oynayır. **Üçüncüsü**, bu təşkilatlar dünya təsərrüfatının ən mühüm problemləri üzrə tövsiyələr hazırlayırlar. **Dördüncüsü**, dünya iqtisadiyyatının inkişafında mövcud olan meyllər üzrə məlumatlarının ümumiləşdirilməsini aparır, təhlillər həyata keçirir, onların əsasında gələcək fəaliyyət üçün planlar hazırlayırlar.

Beynəlxalq aləmdə gedən proseslərin yaratmış olduğu vəziyyətin zərurəti əsasında yaranmış olan beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları aşağıdakılardır: Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı (DB), bu banka daxil olan beş təşkilat: Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB), Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA), Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK), Çoxtərəfli İnvestisiyalar üzrə Zəmanət Agentliyi (ÇİZA), İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz (İMHBM), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Asiya İnkişaf Bankı (AİB), Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı (AİİB), İslam İnkişaf Bankı Qrupu (İİBQ).

Dünya təcrübəsi göstərir ki, integrasiya proseslərinin inkişaf etməsi üçün bəzi ilkin şərtlər mövcud olmalıdır. Bu şərtlər integrasiya olunan tərəflərin fəaliyyətinin maraq dairəsində olan parametrlərlə bağlıdır. Bunlardan **birincisi** ondan ibarətdir ki, əgər iki ölkə integrasiya prosesinin iştirakçılarıdırsa, bu halda onlar təqribən eyni inkişaf səviyyəsinə malik olmalıdırlar.

İntegrasiya proseslərinin inkişaf etməsi üçün zəruri olan **ikinci şərt** ondan ibarətdir ki, integrasiya olunan ölkə və beynəlxalq maliyyə kredit

təşkilatı reallaşan layihə üzrə ümumi, birgə maraqlara malik olsunlar və səmərəli nəticələr hər iki tərəf üçün son məqsəd olsun.

İnteqrasiya proseslərinin inkişaf etməsi üçün zəruri olan **üçüncü şərt** ondan ibarətdir ki, integrasiya olunan tərəflər beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatı və ölkə olduqda həmin ölkədə beynəlxalq təşkilat tərəfindən reallaşdırılan layihə üzrə bütün zəruri infrastruktur mövcud olsun.

İnteqrasiya proseslərinin inkişaf etməsi üçün zəruri olan **dördüncü şərt** ölkələrdə maliyyə kredit təşkilatının şərt və tələblərini yerinə yetirərək zəruri layihələri reallaşdırmaqla yeni inkişaf səviyyəsinə nail olunmasıdır.

Müddəa 2. Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın iqtisadi inkişafa təsiri məsələləri.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya (Bİİ) müasir dünya iqtisadiyyatında təsərrüfatın beynəlmillələşməsinin ən mühüm formasıdır. Bu proses həm ölkələrarası integrasiyanı, həm də beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə ölkələrin integrasiyasını özündə əks etdirir. Bu forma ayrı-ayrı ölkələrin və beynəlxalq kredit təşkilatlarının bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə razılaşdırılmış dərin və dayanıqlı münasibətlərin obyektiv inkişaf prosesini təmin edən siyasətdən ibarətdir.

Aparığımız araşdırma və təhlillər göstərir ki, iqtisadi birliklərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq və ölkələrin bu integrasiyada iştirak səviyyəsindən asılı olaraq regional integrasiyanın yüksək səviyyəsi olan siyasi birliklər də formalaşır.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində SSRİ-nin dağılması nəticəsində müstəqillik əldə edən respublikalarda yeni sistemə transformasiya prosesi başladı. Həmin respublikalar, o cümlədən də Azərbaycan Respublikası transformasiya prosesini çətin bir dövrdə başlamışdır. Həmin dövrdə ölkəmizin qarşısında qısa müddət ərzində inzibati amirlik sistemindən yeni sistemə, bazar münasibətləri sisteminə keçidin təmin olunması, eləcə də qloballaşan dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olmaqla, yeni parametrlərə malik milli iqtisadiyyatın qurulması kimi çox mühüm strateji vəzifə dururdu.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, xarici investisiyalar və kreditlər və eləcə də yardımlar öz iqtisadi xarakterinə görə milli iqtisadiyyatda gedən çoxşaxəli və strateji məqsədləri yerinə yetirə bilirlər. Məhz həmin dövrdə həlli zəruri olan problemləri həll etmək, mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün, qarşıda duran makro və mikro səviyyəli strateji

məqsədlərə çatmaq üçün xarici kapitala ehtiyac var idi. Məhz bu səbəbdən də həm xarici dövlətlərə, həm də beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin yaranmasına ehtiyac var idi.

Müddəa 3. Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığın əsas istiqamətləri. Aparılan araşdırma və təhlillərə əsasən Dünya Bankına üzv olan hər bir ölkənin bu bankın strukturlarında iştirak vəziyyətini əks etdirən statusu mövcuddur. Ölkəmizin cari statusu aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə edilir. (Cədvəl 1)

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasının Dünya Bankı Qrupuna daxil olan qurumlardakı cari statusu (27 aprel 2023)

№	Dünya Bankı qrupuna aid olan qurumlar	Səhm kapitalında iştirak payı		Səsvərmə hüququ	
		səhmlərin dəyəri	ümumi sayda faiz nisbəti	səslərin sayı	ümumi sayda faiz nisbəti
1	Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	274.9 mln ABŞ dol.	0.11	3561	0.13
2	Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası	20.360 mln \$	0.09	27479	0.12
3	Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası	-	-	73224	0.24
4	Çoxtərəfli İnvestisiyalar üzrə zəmanət Agentliyi	1.15 SDR	0.06	357	0.16
5	İnvestisiya Mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz	-	-	-	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin sayından götürülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr formalaşdırdığı beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarından biri də **Asiya İnkişaf Bankıdır** (AİB). Ölkəmiz “AİB-in təsis haqqında Sazişi”nə 29 oktyabr 1999-cu il tarixində qoşularaq həmin beynəlxalq təşkilata üzv olmuşdur.

Təhlillər göstərir ki, bankın ölkəmizdə həyata keçirdiyi tədbirlər, reallaşdırdığı layihələr həm dövlət, həm də korporativ sektoru əhatə edir. Lakin həmin layihələrin hamısı dövlətin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri bazasında icra olunur.

Azərbaycan Respublikasının qarşılıqlı əlaqələrinin formalaşdırdığı

beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarından biri də **Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankıdır** (AİİB). Bu beynəlxalq təşkilat digərlərinə nisbətən daha yenidir və 29.06.2015-ci ildə Pekin şəhərində yaradılmışdır. Həmin tarixdə bank tərəfindən hazırlanmış Maddələr Sazişi 04.03.2016-cı il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikası tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Lakin ölkəmiz 24.06.2016-cı il tarixindən bu bankın tamhüquqlu regional üzvü olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının qarşılıqlı surətdə əlaqələr formalaşdırdığı beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlardan biri də **İslam İnkişaf Bankı Qrupudur**.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra bu beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatının üç strukturuna üzv olmuşdur. 1992-ci ildən İslam İnkişaf Bankına, 2002-ci ildən **Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyasına**, 2014-cü ildən isə Ticarətin Maliyyələşdirilməsi üzrə Beynəlxalq İslam Korporasiyasına üzv olaraq, onlarla qarşılıqlı əməkdaşlığa başlamışdır. Azərbaycan Prezidentinin 20.02.2003-cü il tarixli Fərmanına əsasən İqtisadiyyat Naziri İslam İnkişaf Bankında ölkəmiz üzrə rəhbər, Maliyyə Naziri isə alternativ rəhbər müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanın İslam İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlığının daha bir elementi bu banka aid olan “Ticarətin Maliyyələşdirilməsi üzrə Beynəlxalq İslam Korporasiyası”nın yaradılması sazişinə qoşulmasıdır. Ölkəmiz bu sazişi 17.12.2013-cü ildə təsdiq etmişdir. Azərbaycan bu korporasiyada 50 səhmə sahibdir ki, onun da dəyəri 500,0 min ABŞ dollarına bərabərdir. Bu məcmu abunə kapitalının az bir hissəsini, 0,06%-ni təşkil edir. Ölkəmiz bu təşkilatla əlaqələrini getdikcə genişləndirir.

Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasında 1992-2023-cü illər ərzində Beynəlxalq Maliyyə-Kredit təşkilatları tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr barədə məlumat (01.01.2024-cü il tarixə)

Nö	Təşkilatlar	Maliyyələşdirilən layihələr	Cəlb olunmuş vəsait mln \$	Qaytarılan borc	Qalıq borc
1	Dünya Bankı, o cümlədən		2389.60	1430.2	959.80
1.1	Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası	BİA-nın vəsaitləri əsasən təhsil, içməli su təchizatı, kommunal infrastrukturun yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin qorunması və digər bu kimi sosial layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılır	313.6	154.1	159.5

1.2	Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	BYİB nəqliyyat, meliorasiya, su təsərrüfatı, məşğulluğa dəstək layihələrini maliyyələşdirir	2076.0	1276.1	800.3
2	Asiya İnkişaf Bankı	AİB tərəfindən nəqliyyat, enerji, ticarət danışıqları və digər sahələr üzrə ölkəmizə yardım göstərilməkdədir	5270.95	3337.75	1933.2
3	Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	AYİB Azərbaycanda enerji, nəqliyyat, su, bankçılıq, aqröz biznes və ümumi sənaye kimi sahələri əhatə edən ölkə və regional əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsini maliyyələşdirir	3530.0	3254.8	275.2
4	İslam İnkişaf Bankı	İİB tərəfindən nəqliyyat, enerji, meliorasiya, su təsərrüfatı, qaçqın və köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahələrində layihələri maliyyələşdirir	1289.3	1001.40	287.9
5	Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankıdır	COVID-19 aktiv cavab və xərcin dəstəklənməsi proqramı	1300.0	1200.0	100.0
	Cəmi		13779.85	10223.75	3556.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytındakı məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Araşdırmalar göstərdiyi kimi ölkəmizin iqtisadiyyatına Dünya Bankının iki təşkilatı, yəni Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı vəsaitlər ayırmışlar (Cədvəl 3)

Cədvəl 3. Dünya Bankının Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası tərəfindən 1995-2023-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasına ayrılmış vəsaitlər haqqında məlumat (01.01.2024-cü il tarixə)

№	Layihələrin istiqamətləri	Vəsaitin ayrıldığı il	Məbləğ mln \$	Qaytarılmış borc	Qalıq borc
1	Təhsil	1997	11.0	11.0	-
		2001	6.0	6.0	-
		2004	6.0	6.0	-
		2007	7.0	5.4	1.6
		2011	9.9	-	9.9
		2015	6.0	-	6.0
		2019	7.0	-	7.0
		2022	5.0	-	5.0
			57.9	28.4	29.5
2	İcməli su təchizatı	1996	20.0	20.0	-
		1999	15.0	15.0	-
		2003	10.0	6.3	3.7
		2007	8.0	-	8.0
		2011	8.0	-	8.0
		2015	12.7	-	12.7
		2019	4.0	-	4.0
		2020	5.0	-	5.0

			82.7	41.3	41.4
3	Kommunal infrastruktur	1997	6.0	6.0	-
		2001	7.5	7.5	-
		2004	12.4	12.4	-
		2008	9.5	9.5	-
		2011	10.6	3.0	7.6
		2014	10.5	-	10.5
		2018	5.9	-	5.9
		2019	10.0	-	10.0
		2021	6.0	-	6.0
			78.4	38.4	40.0
4	Ətraf mühitin qorunması	1996	1.7	1.7	-
		1998	2.1	2.1	-
		2001	1.3	1.3	-
		2005	1.6	1.6	-
		2008	1.9	1.9	-
		2010	2.3	2.3	-
		2013	5.1	3.5	1.6
		2017	3.6	-	3.6
		2019	4.6	-	4.6
		2022	4.2	-	4.2
			28.4	14.4	14.0
5	Digər sosial layihələr	1998	17.3	17.3	-
		2006	6.9	6.9	-
		2009	7.8	7.4	0.4
		2014	13.0	-	13.0
		2019	12.0	-	12.0
		2022	9.2	-	9.2
			66.2	31.6	34.6
	Cəmi		313.6	154.1	159.5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytındakı məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göstəricilərdən görünür ki, sözügedən beynəlxalq təşkilat tərəfindən ölkəmizin iqtisadiyyatına ayrılan vəsaitlərin 01.01.2024-cü il tarixə 154,1 mln dolları və ya 49,13% qaytarılmış, qalan 159,5 mln dolları və ya 50,87%-i borc olaraq qalır.

Ölkəmizin iqtisadiyyatına beynəlxalq kapital yatıran digər bir təşkilat Dünya Bankının təşkilatı olan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankıdır. (Cədvəl 4)

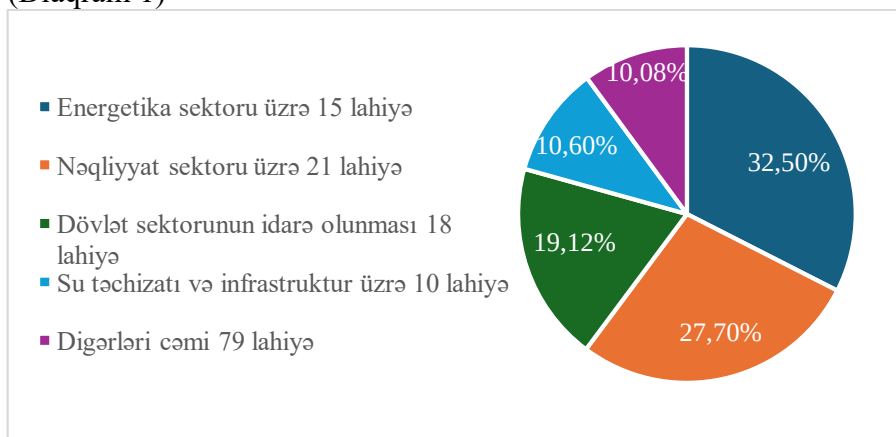
Beynəlxalq maliyyə-kredit münasibətlərinin müasir vəziyyətini təhlil etmək üçün Azərbaycanla əməkdaşlıq edən, mühüm təşkilatlardan biri olan **Asiya İnkişaf Bankı (AİB)** ilə əlaqələri nəzərdən keçirmək lazımdır. Məlum olduğu kimi ölkəmiz bu təşkilata 29 oktyabr 1999-cu ildə üzv olmuşdur.

**Cədvəl 4. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən
1992-2023-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasına ayrılmış
vəsaitlər haqqında məlumat (01.01.2024-cü il tarixə)**

№	Layihələrin istiqamətləri	Vəsaitin ayrıldığı il	Məbləğ mln \$	Qaytarılmış borc	Qalıq borc
1	Nəqliyyat	1993	30.0	30.0	
		1996	90.0	90.0	
		1999	110.4	110.4	
		2001	60.3	60.3	
		2005	75.9	75.9	
		2009	90.6	24.2	66.4
		2011	64.7	-	64.7
		2014	54.6	-	54.6
		2017	60.4	-	60.4
		2020	1.5	-	1.5
		2022	2.3	-	2.3
			640.7	390.8	249.9
2	Meliorasiya	1995	70.0	70.0	-
		1999	80.0	80.0	-
		2002	110.0	110.0	-
		2005	87.6	87.0	-
		2008	50.0	25.3	24.7
		2011	60.0	-	60.0
		2014	100.0	-	100.0
		2018	12.9	-	12.9
		2022	50.0	-	50.0
			620.5	372.3	248.2
3	Su təsərrüfatı	1995	30.0	30.0	-
		1997	56.2	56.2	-
		2000	57.0	57.0	-
		2003	59.0	59.0	-
		2005	80.0	80.0	-
		2008	60.0	60.0	-
		2011	120	30.4	89.6
		2014	60.0	-	60.0
		2017	42.00	-	42.0
		2019	17.0	-	17.0
		2022	15.0	-	15.0
			596.2	372.6	223.6
4	Məşğulluğa dəstək layihələri	1996	20.3	20.3	-
		1999	20.2	20.2	-
		2002	20.5	20.5	-
		2006	30.4	30.4	-
		2009	26.0	26.0	-
		2013	25.7	23.0	2.7
		2017	27.9	-	27.9
		2019	26.3	-	26.3
		2022	21.3	-	21.3
			218.6	140.4	78.3
	Cəmi		2076.0	1276.1	800.3

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytındakı məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Həmin dövrdən 01.01.2024-cü il tarixə qədər AİB ölkəmizə 5270,95 mln dollar vəsait yatırmışdır. Onun maliyyələşdirdiyi layihələr əsasən nəqliyyat, enerji, ticarət, su təchizatı, energetika, digər infrastruktur, maliyyə sektoru, təhsil və səhiyyə sahələrinə aid layihələr olmuşdur. Asiya İnkişaf Bankı ölkəmizdə təqribən 140 layihəni maliyyələşdirmişdir. Bu sayca Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının maliyyələşdirdiyi 188 layihədən sonra ikinci yerdə dayanır. Asiya İnkişaf Bankının ölkəmizdə kredit portfeli aşağıdakı kimi olmuşdur. (Diaqram 1)

Diaqram 1. Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycan Respublikasındakı kredit portfeli

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytındakı məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Müddəa 4. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri və səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri

Ötən əsrin ikinci yarısının və cari əsrin ilk iyirmi ilində dünya iqtisadiyyatının mövcud parametrlər əsasında fəaliyyət göstərməsini şərtləndirən ən mühüm amil beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin intensiv inkişaf etməsindən ibarət olmuşdur. Bu intensiv inkişaf ölkələr arasında eləcə də beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə iqtisadi münasibətlərin yeni formada və geniş həcmdə yayılmasına, həmin əlaqələrin dərinləşməsinə səbəb olmuşdur.

Beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsində aparıcı rol məhz həmin təşkilatlara, xüsusən də BVF-ə, Dünya

Bankına və digərlərinə aiddir. Həm qlobal böhranlar dövründə, həm də sabit inkişaf dövründə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə həlledici rolu daşıyan təşkilatlar tərəfindən münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə dair bir sıra müzakirələr aparılmış və qloballaşan iqtisadiyyatda maliyyə kredit münasibətlərinin yeni formatda inkişaf etdirməsi istiqamətində qərarlar qəbul edilmişdir.

Beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlardan biri də **“Yeni maliyyə arxitekturası”** yaradılması ola bilər. Belə bir arxitekturanın yaradılması hər şeydən əvvəl beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının, xüsusən də bu sahədə xüsusi funksiyalara malik olan Beynəlxalq Valyuta Fondunun rolunun artırılmasını, mövqeyinin gücləndirilməsini təmin etməlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə bazarlarında gedən liberallaşma prosesləri rəqabət mühitində beynəlxalq sıçrayış yaradır. Nəticədə beynəlxalq əməliyyatların həcmi artır, beynəlxalq əməliyyatların həcmi artır, maliyyə kredit təşkilatları məhz gəlirlərinin əsas hissəsini bu əməliyyatlardan əldə edirlər.

Zaman keçdikcə, beynəlxalq münasibətlər inkişaf etdikcə beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları hesabına formalaşan maliyyə bazarı daha da inkişaf edərək daha çox ikipilləli sistem xarakteri alır. **Üst pillə** və ya **yuxarı pillə**, eləcə də ədəbiyyatlarda rast gəlinədiyi kimi **qlobal adlanan pillə** aparıcı beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının, eləcə də aparıcı beynəlxalq şirkətlərin qiymətli kağızlarının dövrüyyəsi ilə təmin olunur. Bu təşkilatların fəaliyyəti qlobal xarakter daşıyaraq özündə beynəlxalq münasibətlərin çoxsaylı parametrlərini birləşdirir.

Aşağı pillədə milli bazarlara məxsus qiymətli kağızlar dövr edir. Onların dövrüyyəsi lokal maliyyə bazarları infrastrukturuna vasitəsilə təmin edilir. Maliyyə bazarının iki səviyyəsi arasında sərhədlər hər iki səviyyənin iştirakçıları olan təşkilatlar tərəfindən müəyyən edilir.

Qeyd olunanlara əsaslanaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq maliyyə kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mühüm tərkib hissəsi olmaqla xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təkmilləşdirmə istiqamətində atılan addımlar ilk növbədə beynəlxalq maliyyə bazarının fəaliyyətində tarazlığı bərpa etməli, ölkələrlə əməkdaşlığı onların tələbatlarına və strateji məqsədlərinə uyğun qurmalıdır. Həyata keçirilən bütün tədbirlər maliyyə bazarı

iştirakçılarının hər birinin iqtisadi maraqlarına uyğun olmalıdır.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın perspektivlərini müəyyən etmək üçün bu münasibətlərin mövcud parametrlərini nəzərdən keçirmək lazımdır. Tərəfimizdən aparılan araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə beynəlxalq kreditləşmə mühüm xüsusiyyətlərə malik parametrlərin daşıyıcısıdır. Bu parametrlərə aid olan ən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, həmin ölkələr xarici vəsaitlərin əsas hissəsini güzəştli kreditlər və qaytarılması tələb edilməyən subsidiyalar şəklində alırlar.

Məlum olduğu kimi beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri də **xarici borcların idarə olunmasının səmərəli bir sisteminin** yaranmasıdır. Təcrübə göstərir ki, ölkənin daxilində iqtisadi sabitliyin qorunması üçün vacib şərtlərdən biri də xarici borcun formalaşmış normalar çərçivəsində olmasıdır. Bu səbəbdən də xarici borcun həddən artıq olmasına yol vermək olmaz.

Beynəlxalq təcrübədən məlum olduğu kimi **xarici borcun idarə edilməsi sisteminin** mövcudluğu ölkə üçün xarici borcun strukturunun, həcmnin tənzimlənməsi üçün zəruri olan hüquqi bazanı, eləcə də səmərəli fəaliyyət üçün inzibati, iqtisadi və digər tədbirlərin zəruri aspektlərini formalaşdırır. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, bu sistemin mövcud olması mühüm bir prinsipə əsaslanır

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması üçün mühüm məsələlərdən biri də **xarici borcların nəzarətsiz artımına yol verilməməsidir**. Xarici borcun nəzarətsiz artımı bu sistemin tənzimlənmə parametrini pozur, ödəməqabiliyyəti böhranı yaradır, onun səviyyəsi artdıqca iqtisadi problemlər yolverilən çərçivələri aşır. Belə vəziyyətin qarşısının alınması üçün dünya təcrübəsində xarici borcların cari monitorinqi və nəzarəti sistemi tətbiq olunur.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın səmərəliliyin yüksəldilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də **iqtisadi proseslərin liberallaşdırılmasıdır**. Bu prosesin mühüm elementlərindən biri **daxili maliyyə bazarlarının liberallaşmasıdır**. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, liberallaşmanın güclənməsi nəticəsində kapital axınları üzərindən nəzarətin götürülməsi ölkə iqtisadiyyatında irimiqyaslı valyuta möhtəkirliyinə yol açır.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün mühüm məsələlərdən biri də **investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün alınan xarici kreditlərin bölgüsünün düzgün və səmərəli qaydasının** müəyyən edilməsidir.

Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq istiqamətində səmərəliliyin artırılmasının mühüm yollarından biri də **təminatlı borclar üzərində nəzarətin forma və üsulların, eləcə də prosedurların müəyyən edilməsidir**. Dünya təcrübəsində belə bir nəzarət valyuta nəzarəti formasında həyata keçirilir, eyni zamanda bu halda xarici kredit qeydiyyatı alınmır, qeydiyyat yalnız kreditlərin limitləşdirilməsi qaydasında aparılır, paralel olaraq xarici borcların cəlb edilməsinə icazələrin alınması yolu ilə həll edilir.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın səmərəliliyini artıran mühüm istiqamətlərdən biri də **Dünya Bankı qrupunun** fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikası üçün qeyd edilən vəziyyət milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına, global iqtisadiyyata integrasiyasını yaratmış, potensial investorlar üçün rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsal edərək öz mövqeyini sübut etmiş, XXI əsrin əvvəllərindən iri neft və qaz ixracatçısına çevrilmişdir.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması üçün yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərdə fəaliyyətin genişləndirilməsi ölkəmizin həm geosiyasi, həm geoiqtisadi məkanda mövqeyinin daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxaracaq. Bu isə öz növbəsində ölkəmizin beynəlxalq aləmdə müstəqil siyasət yeritməsinə, xarici təhlükələrdən qorunmasına, həm iqtisadi, həm də maliyyə təhlükəsizliyinin qorunmasına şərait yaradacaqdır.

NƏTİCƏ

1. Tərəfimizdən aparılan araşdırmalar göstərir ki, beynəlxalq maliyyə kredit münasibətləri spesifik xüsusiyyət və parametrlərə malik olaraq hal-hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişafında aparıcı rola malikdir. Bu münasibətlərin formalaşması istənilən ölkəni integrasiya proseslərinin fəal iştirakçısına çevirməklə həmin ölkələrdə dinamik inkişafın təmin edilməsinə zəmin yaradır. Ölkənin hansı beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatı ilə əməkdaşlıq etməsi integrasiya prosesinin

xarakterini müəyyənləşdirərək, konkret istiqamətlərdə layihələrin reallaşdırılmasını təmin edir.

Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə mövcud münasibətlərin müasir vəziyyətini araşdırarkən məlum olur ki, bu münasibətlərin yaranması bu münasibətlərdə iştirakçı olan ölkənin maliyyə resurslarına olan ehtiyacından və eləcə də qarşıda duran mühüm strateji problemlərin həll olunma bilməməsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Həmin vəsaitlərdən səmərəli istifadə olunması nəticəsində ölkəmizin iqtisadiyyatında xeyli müsbət meyillər yaranmış, müxtəlif səviyyələrdə, həm makro, həm də mikro səviyyədə göstəricilərin səviyyəsi artmış, sabit dinamika təmin olunmuş, ölkənin geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi möhkəmlənmişdir.

2. Dissertasiya vasitəsilə aparılan tədqiqatla sübut olunmuşdur ki, beynəlxalq maliyyə və kredit təşkilatları tərəfindən 1992-ci ildən başlayaraq 01.01.2024-cü il tarixə ölkəmizin iqtisadiyyatına 13779,85 mln \$ vəsait yatırılmışdır. Bu vəsaitlər multiplikativ xarakterə malik olaraq ölkə iqtisadiyyatının maliyyə iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilərin səviyyəsinin ilbəil artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, bu ilin I rübündə ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ümumi daxili məhsulun həcmi 4%, neft-qaz sektorunda istehsal olunmuş əlavə dəyər 0,4%, qeyri-neft sektorunda isə 6,7% artmışdır. Əlavə dəyərin 39,3%-i sənaye, 9,7%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 6,8%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 5,9%-i tikinti, 2,9% kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,4%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə, 1,7% informasiya və rabitə sahələrində, 20,4%-i isə digər sahələrdə istehsal olunmuşdur.

3. Tərəfimizdən aparılan tədqiqatla sübut olunmuşdur ki, respublikamızda beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərindən istifadə mühiti və mexanizmi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Belə ki, ölkəmizin iqtisadiyyatına həmin təşkilatların vəsaitlərinin cəlb olunması çox gərgin siyasi, iqtisadi, sosial, təşkilati, hüquqi amillərin mövcud olduğu halda başlamışdır. Məlum olduğu kimi beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin iqtisadiyyata cəlb olunması mühitinin və eləcə də onlardan istifadə mexanizmini formalaşdıran amillər elə iqtisadi, siyasi, hüquqi, sosial-təşkilati və s. amillərdən asılı olur. Bu

amillərin təsiri altında formalaşan və mühit yaradan göstəricilərə ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan makroiqtisadi göstəricilərin dinamiklik səviyyəsi, iqtisadiyyatda ixtisaslaşma səviyyəsi, cari konyukturanın dəyişmə səviyyəsi, beynəlxalq əlaqələrin mövcud səviyyəsi, siyasi sabitlik səviyyəsi, iqtisadi inkişafın prioritetləri və s. aid edilə bilər.

4. Tədqiqat əsərində ölkə iqtisadiyyatına beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin cəlb olunması beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesinin mühüm elementi kimi əsaslandırılmışdır. Burada inteqrasiya proseslərinin inkişaf etməsi üçün zəruri şərtlər şərh olunmuşdur. **Birinci şərt** ondan ibarətdir ki, ölkədə mövcud olan, həlli zəruri olan problemlər, konkret layihələr beynəlxalq təşkilatın fəaliyyət istiqamətinə uyğun olmalıdır. **İkinci şərt** ondan ibarətdir ki, ölkədə həlli zəruri olan layihələr beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatının maraqları çərçivəsində olmalı və həmin layihələrin həlli həmin təşkilat üçün asanlıqla həll oluna bilən olmalıdır. **Üçüncü şərt** ondan ibarətdir ki, tərəflər arasında ümumi razılıqla reallaşan layihə üzrə ümumi, vahid bir maraq olmalı, səmərəli nəticələr hər iki tərəf üçün son məqsəd olmalıdır. **Dördüncü şərt** ondan ibarətdir ki, beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatı tərəfindən ölkədə həyata keçirilən istənilən layihə üzrə zəruri infrastruktur mövcud olmalıdır.

5. Tərəfimizdən aparılan tədqiqat vasitəsi ilə müəyyən olunmuşdur ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələri Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən dərhal sonra, yəni 1992-ci ildən başlamışdır. Həmin il ərzində ölkəmiz Dünya Bankının üç təşkilatına üzv olmuşdur. Bunlara Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanətləri Agentliyi və Beynəlxalq İnvestisiya Mübahisələrinin həlli Mərkəzi aiddir. 1995-ci ildə isə ölkəmiz Dünya Bankının digər iki təşkilatına, yəni Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasına üzv olmuşdur.

Bundan başqa ölkəmiz 1999-cu ildə Asiya İnkişaf Bankına, 2015-ci ildə Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankına, 1992-ci ildən İslam İnkişaf Bankına, 2002-ci ildən Özəl sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyasına, 2014-cü ildən Ticarətin Maliyyələşdirilməsi üzrə Beynəlxalq İslam Korporasiyasına üzv olaraq əməkdaşlığa başlamışdır. Bu təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələr ölkəmizdə sabit, dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynamışlar.

6. Araşdırmalar vasitəsilə müəyyən olunmuşdur ki, ölkəmizlə beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları arasında formalaşan əlaqələr beynəlxalq iqtisadi və maliyyə münasibətlərinin mühüm forması olmaqla özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bir qayda olaraq bu əlaqələr vasitəsilə ölkəmizin iqtisadiyyatına yatırılan vəsaitlər dövlətin iştirakı ilə ən zəruri sahələrə yatırılmaqla ictimai istehsal prosesinin sürətlənməsinə və genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

7. Tərəfimizdən aparılan araşdırma və təhlillər göstərir ki, beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq ölkəmizin iqtisadiyyatını təkcə cari vəziyyətinin yaxşılaşmasına deyil, uzunmüddətli perspektiv üçün, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün spesifik bir modelin formalaşmasına xidmət etmişdir. Belə bir model ölkəmizin beynəlxalq aləmə inteqrasiyasını dərinləşdirir və nəticədə əməkdaşlığın miqyasları genişlənir. Bu isə öz növbəsində ölkəmizin geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyini möhkəmləndirir.

8. Beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları münasibətlərin təşkili, tənzimlənməsi, idarə olunması çoxsaylı amillərdən ibarət olduğuna görə onun təkmilləşdirilməsi də mürəkkəb bir prosesdir. Bu istiqamətdə həm beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları, həm də ölkələr müxtəlif tədbirlər həyata keçirirlər. Tərəflər arasında etibar və ianmin səviyyəsindən asılı olaraq əməkdaşlığın forma və üsullarında bu və ya digər təkmilləşmələr aparılır ki, bu da son nəticədə hər iki tərəf üçün səmərəliliyin təmin olunmasına gətirib çıxarır.

9. Araşdırmalar vasitəsilə sübut olunmuşdur ki, beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları ilə əlaqələrin, əməkdaşlığın ən mühüm məqsədlərindən biri də bu fəaliyyətdə səmərəliliyin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu istiqamətdə əsas məsələlərdən biri xarici borcun idarə edilməsi sisteminin yaradılması və bu sistemin səmərəli fəaliyyət göstərməsindən ibarətdir. Belə sistemin mövcud olması ölkədə xarici borcun strukturunu, eləcə də xarici borcun tənzimlənməsi üçün zəruri səviyyəli hüquqi bazanı, həmçinin səmərəli fəaliyyət üçün inzibati, iqtisadi və digər aspektləri özündə birləşdirərək problemin kompleks halda həll olunmasına şərait yaradır.

Qeyd edilən problemin həlli istiqamətində ən mühüm məsələlər xarici borcun alınması, onun strukturuna nəzarət edilməsindən, onların idarə edilərək sonda səmərəli nəticələrə gətirib çıxarılmasından

ibarətdir.

Müəllifin dərc edilmiş elmi əsərlərinin siyahısı:

1. A.C.İsmayılova, Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə əlaqələrinin əsas istiqamətləri, “Naxçıvan” Universiteti, Elmi əsərlər, səh. 76-80, Naxçıvan 2018, № 4 (11).
2. Современное состояние связей Азербайджана с международными финансово-кредитными организациями, “Економіка та держава” Науково-практичний журнал, стр. 74-77, Київ 2019, № 4.
3. i.e.d., prof. M.M.Bağırov, A.C.İsmayılova, Azərbaycanla əlaqədə olan beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatlarının fəaliyyət prinsipləri, Qərbi Kaspi Universiteti, Elmi xəbərlər (ictimai və texniki elmlər seriyası), səh. 6-11, Bakı 2023, № 1.
4. i.e.d., prof. M.M.Bağırov, A.C.İsmayılova, Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının xarakteristikası, Qərbi Kaspi Universiteti, Elmi xəbərlər (ictimai və texniki elmlər seriyası), səh. 6-11, Bakı 2023, № 2
5. A.C.İsmayılova, Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın xüsusiyyətləri, Qərbi Kaspi Universiteti, Elmi xəbərlər (ictimai və texniki elmlər seriyası), səh 138-142, Bakı 2023, № 2
6. A.C.İsmayılova, Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə səmərəli əməkdaşlığın yolları, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. Kooperasiya elmi-praktiki jurnalı, səh 70-78, Bakı 2024, № 3 (74)
7. A.C.İsmayılova, Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının rolu, AR Təhsil Nazirliyi, Bakı Biznes Universiteti. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və müasir Azərbaycanın iqtisadi inkişaf istiqamətləri” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, səh 174-176, Bakı 3-4 may 2018.
8. A.C.İsmayılova, K.Xəlilov, İşğaldan azad olunmuş ərazilərin investisiya cəlb edilişi və postkonflikt dövründə bərpa prosesi, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. “Zəfər Günü: işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadiyyatın reinteqrasiyası” mövzusunda respublika elmi-praktiki konfransı, səh 80-83, Bakı 5 noyabr

2021.

9. A.C.İsmayılova, Роль международного капитала в развитии экономики Азербайджана, Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сборник статей по материалам LXXIII международной научно-практической конференции, стр.114-120, Москва № 7 (65). 2023
10. A.C.İsmayılova, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının rolu, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Heydər Əliyev və müasir türk dünyası” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans, səh. 401-404, Bakı 2023.
11. A.C.İsmayılova, Azərbaycanda ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rolu, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanda ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rolu” mövzusunda elmi-praktiki konfrans, səh. 63-67, Bakı 2024

Dissertasiyanın müdafiəsi “20” iyun 2025-ci il tarixdə saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərən FD 1.11 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “19” may 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15.05.2025
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (36864 işarə)
Ofset kağızı №1. Tiraj 100.

“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru – (055) 201-28-09